

Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη

Τόμ. 2, Αρ. 2 (2007)

Ο Εξευρωπαϊσμός των δημόσιων πολιτικών στην Ελλάδα

Η επίδραση της ευρωπαϊκής στρατηγικής απασχόλησης στην ελληνική πολιτική απασχόλησης: μια περίπτωση «γνωσιακού» εξευρωπαϊσμού;

Ανδρέας Φερώνας

doi: [10.12681/scad.9045](https://doi.org/10.12681/scad.9045)

Copyright © 2016, Ανδρέας Φερώνας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Φερώνας Α. (2016). Η επίδραση της ευρωπαϊκής στρατηγικής απασχόλησης στην ελληνική πολιτική απασχόλησης: μια περίπτωση «γνωσιακού» εξευρωπαϊσμού;. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 2(2), 109–127.
<https://doi.org/10.12681/scad.9045>

Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης στην ελληνική πολιτική απασχόλησης: Μια περίπτωση «γνωσιακού» Εξευρωπαϊσμού;

Δρ. Ανδρέας Φερώνας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

The impact of European Employment Strategy on Greek employment policy: a case of cognitive Europeanisation

Dr. Andreas Feronas, University of Peloponnese

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σε αυτό το άρθρο εξετάζεται το είδος της επιρροής της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού, ως «ήπιος» μορφής διακυβέρνησης, στον εξευρωπαϊσμό της εθνικών πολιτικών. Στη διεθνή βιβλιογραφία η επίδραση της ΑΜΣ εντοπίζεται κυρίως στο γνωστικό επίπεδο, με τον βαθμό της επίδρασης να ποικίλλει ανάλογα με το κράτος μέλος και το ιδιαίτερο «προνοιακό καθεστώς» και να εξαρτάται από την απόσταση ανάμεσα στους ευρωπαϊκούς προσανατολισμούς και τους περιορισμούς που επιβάλλει η εθνική κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα. Η εξέταση ορισμένων πτυχών της επίδρασης της ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης στην ελληνική πολιτική απασχόλησης, που ακολουθεί ως μελέτη περίπτωσης, επιβεβαιώνει σε μεγάλο βαθμό την παραπάνω υπόθεση. Δείχνει, ωστόσο, ότι ο Εξευρωπαϊσμός που επιτυγχάνεται με την ΑΜΣ μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να υπερβαίνει το αμιγώς γνωστικό επίπεδο, συμβάλλοντας έως έναν βαθμό στη σύγκλιση των πολιτικών.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: Εξευρωπαϊσμός, Ανοικτή Μέθοδος Συντονισμού, πολιτική απασχόλησης, σύγκλιση ιδεών, αμοιβαία μάθηση

ABSTRACT

This article examines the role of OMC, as a 'soft' mode of governance, in the Europeanisation of national policies is examined. Recent OMC bibliography highlights its cognitive effects, suggesting that the level of its influence varies nationally according to country and welfare regime and depends on the distance between national sociopolitical situation and European requirements. The examination of some aspects of the impact of European Employment Strategy on Greek employment policy, that follows as a case study, confirms to a large extent the aforementioned hypothesis. In addition, it shows that Europeanisation through OMC in some cases might be stronger and lead to some degree of convergence in policy outcomes.

KEY WORDS: Europeanisation, Open Method of Coordination, employment policy, convergence of ideas, mutual learning

1. Η έννοια του Εξευρωπαϊσμού

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, τους μελετητές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης άρχισε να απασχολεί ολοένα και περισσότερο το ερώτημα της επίδρασης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στο εσωτε-

ρικό των κρατών μελών. Το ερώτημα δηλαδή του «Εξευρωπαϊσμού» (Europeanisation) των κρατών μελών. Η ανάπτυξη του νέου αυτού ερευνητικού πεδίου τα τελευταία χρόνια είναι ραγδαία, με αποτέλεσμα η σχετική βιβλιογραφία να εμφανίζει γεωμετρική πρόοδο [Cowles, Caporaso and Risse, 2001, Heritier et al., 2001, Featherstone and Radaelli (eds), 2003].

Οι Bulmer and Radaelli (2004) αποδίδουν τη μεταστροφή του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος προς τον Εξευρωπαϊσμό σε τέσσερις σημαντικές εξελίξεις στο μακρο-επίπεδο: Πρώτον, στην ολοκλήρωση και θεσμοποίηση της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς, δεύτερον, στην ολοκλήρωση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ONE), τρίτον, στον «ρυθμιζόμενο ανταγωνισμό» (regulatory competition), που βρίσκεται σε εξέλιξη παράλληλα με τη δημιουργία της ενιαίας αγοράς, και, τέταρτον, στη διαδικασία διεύρυνσης της Ε.Ε. Αφασωμένοι για πολλά χρόνια στην ερμηνεία της δημιουργίας και της φύσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι μελετητές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έχουν πλέον συνειδητοποιήσει ότι αυτή αποτελεί ήδη ένα διαμορφωμένο, πολυσύνθετο υπερεθνικό πολιτικό σύστημα. Ένα σύστημα που αποφασίζει και παράγει πολιτικές οι οποίες επιδρούν καταλυτικά στο εσωτερικό των κρατών μελών. Η μελέτη του Εξευρωπαϊσμού είναι ακριβώς η μελέτη των επιρροών αυτών.

Στο ερώτημα του ακριβούς ορισμού της έννοιας του Εξευρωπαϊσμού δεν υπάρχει μια απολύτως ακριβής και καθολικά αποδεκτή απάντηση. Σε γενικές γραμμές, ο όρος χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει την επιρροή των ευρωπαϊκών θεσμών και διαδικασιών σε κάποιους τομείς ή και στο σύνολο του εθνικού πολιτικού συστήματος. Οι περισσότεροι μελετητές καταφεύγουν σε «επιχειρησιακούς» ορισμούς του Εξευρωπαϊσμού, με σκοπό τη χρησιμοποίησή τους ως μεθοδολογικά εργαλεία για τη διεξαγωγή των εμπειρικών ερευνών τους. Η ασάφεια που ακόμη χαρακτηρίζει τον όρο αντικατοπτρίζεται με τον καλύτερο τρόπο στη μεγάλη ποικιλία των θεμάτων που αποτελούν αντικείμενα μελετών οι οποίες φέρουν τον τίτλο του Εξευρωπαϊσμού. Στις μελέτες αυτές *«κάποιος βαθμός Εξευρωπαϊσμού φαίνεται να υπάρχει παντού: να ερμηνεύει διαδικασίες αλλαγής κουλτούρας, σχηματισμού νέων ταυτοτήτων, πολιτικής αλλαγής, θεσμικών μεταρρυθμίσεων και εκσυγχρονισμού, να καλύπτει εννοιολογικά τον σχηματισμό της ευρωπαϊκής πολιτικής, αλλά και τις επιδράσεις των αποφάσεων της Ε.Ε. στο εθνικό επίπεδο, να επηρεάζει τα κράτη μέλη, αλλά και κράτη εκτός Ε.Ε.»* (Radaelli, 2000: 4).

Από την πληθώρα των ορισμών στη σχετική βιβλιογραφία (Ladrech, 1994, Borzel, 1999, 2003, Cowles, Caporaso and Risse, 2001, Olsen, 2002) θεωρούμε αυτόν των Bulmer και Radaelli (2004: 4) ως τον πιο ευρύ και περιεκτικό. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό: *«Ο Εξευρωπαϊσμός συνιστά μια διαδικασία α) διαμόρφωσης, β) διάχυσης και γ) θεσμοποίησης τυπικών και άτυπων κανόνων, μεθόδων, παραδειγμάτων πολιτικής, τρόπων δράσης, κοινών πεποιθήσεων και προτύπων, που αρχικά καθορίζονται και παγιώνονται στη διαδικασία άσκησης πολιτικής στο ευρωπαϊκό επίπεδο και στη συνέχεια ενσωματώνονται στη λογική της δημόσιας συζήτησης, των πολιτικών δομών και των δημόσιων πολιτικών στο εθνικό επίπεδο»*. Με τον ορισμό αυτόν αναδεικνύονται τρία ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Εξευρωπαϊσμού. Πρώτον, ότι μπορεί να είναι το αποτέλεσμα διαφορετικών σταδίων και τύπων πολιτικής, από το στάδιο της διαμόρφωσης έως τα στάδια της εφαρμογής, θεσμοποίησης και διάχυσής της. Δεύτερον, ότι δεν αφορά μόνο σε τυπικές μορφές άσκησης πολιτικής (π.χ. νόμους), αλλά και σε άτυπες, όπως αξίες, ιδέες και πεποιθήσεις. Τρίτον, ότι αφορά στην επιρροή της πολιτικής της Ε.Ε. στα κράτη μέλη, διαδικασία που εμπεριέχει δύο στάδια: το στάδιο της διαμόρφωσης της πολιτικής στο επίπεδο της Ε.Ε. και το στάδιο της ενσωμάτωσής της στο εθνικό επίπεδο (Bulmer and Radaelli, 2004: 3).

Παρά τις προσπάθειες διατύπωσης ορισμών για τον Εξευρωπαϊσμό, το αίτημα της σαφούς οριοθέτησης του φαινομένου, σε σχέση με άλλες διαδικασίες και πρακτικές που λαμβάνουν χώρα στο ευρωπαϊκό επίπεδο, παραμένει. Ποια ακριβώς είναι τα όρια του Εξευρωπαϊσμού; Τι μπορεί να εξευρωπαϊστεί και τι όχι; Ποιοι είναι οι μηχανισμοί του Εξευρωπαϊσμού; Από τι εξαρτάται η έκταση του Εξευρωπαϊσμού;

Όσον αφορά το πρώτο ερώτημα, είναι χρήσιμη η διάκριση του όρου σε σχέση με κάποιες παρεμ-

φερείς έννοιες, όπως αυτές της «εναρμόνισης» (harmonization), της «σύγκλισης» (convergence), της «ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης» (European integration) και της διαδικασίας διαμόρφωσης πολιτικής από την Ε.Ε. (EU policy-making). Καταρχήν, ο Εξευρωπαϊσμός διαφέρει από τις έννοιες της «σύγκλισης» και της «εναρμόνισης». Αναφέρεται σε μια διαδικασία, ενώ η «σύγκλιση» και η «εναρμόνιση» αναφέρονται στις πιθανές συνέπειες ή τα αποτελέσματα της διαδικασίας. Μελέτες αξιολόγησης της επιρροής των ευρωπαϊκών πολιτικών στα κράτη μέλη διαπιστώνουν ότι τα τελευταία δεν αποτελούν απλώς παθητικούς δέκτες, αλλά προσαρμόζουν τις ευρωπαϊκές πολιτικές στην εθνική τους πραγματικότητα, παράγοντας ποικίλες λύσεις για τα κοινά προβλήματα (Heritier and Knill, 2001, de la Porte and Pochet, 2003). Ως εκ τούτου, ο Εξευρωπαϊσμός δεν οδηγεί αναγκαστικά σε «σύγκλιση» ή «εναρμόνιση», αλλά μπορεί να οδηγήσει και σε απόκλιση.

Με τον ίδιο τρόπο, ο Εξευρωπαϊσμός δεν πρέπει να συγχέεται με την «ευρωπαϊκή ολοκλήρωση». Όπως επισημάνθηκε και νωρίτερα, το κύριο αντικείμενο των θεωριών της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ήταν η ερμηνεία της διαδικασίας συγκρότησης και της φύσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της διαδικασίας δηλαδή κατά την οποία τα εθνικά κράτη εκχωρούν σταδιακά αρμοδιότητες, με σκοπό τη δημιουργία υπερεθνικών θεσμών (Borzel, 1999: 576-577). Από την άλλη μεριά, ο Εξευρωπαϊσμός ενδιαφέρεται κυρίως για το τι συμβαίνει από τη στιγμή που η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί ήδη ένα διαμορφωμένο, πολυσύνθετο υπερεθνικό πολιτικό σύστημα, το οποίο αποφασίζει και παράγει πολιτικές που επιδρούν καταλυτικά στο εσωτερικό των κρατών μελών. Η «ευρωπαϊκή ολοκλήρωση» αποτελεί την προϋπόθεση για τον Εξευρωπαϊσμό.

Στην πραγματικότητα, η διαδικασία διαμόρφωσης της πολιτικής από την Ε.Ε. (EU policy-making) και ο Εξευρωπαϊσμός είναι διαδικασίες αλληλεξαρτώμενες. Καταρχήν, η πολιτική της Ε.Ε. δεν διαμορφώνεται στο «κενό», αλλά είναι το αποτέλεσμα μιας μακράς και πολύπλοκης διαδικασίας διαπραγματεύσεων και πιέσεων, στην οποία ευρωπαϊκοί θεσμοί, εθνικές κυβερνήσεις και ομάδες συμφερόντων (lobbies) διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο. Έπειτα, τα αποτελέσματα του Εξευρωπαϊσμού της πολιτικής στο εθνικό επίπεδο ανατροφοδοτούν τη διαδικασία επανα-διαμόρφωσης της πολιτικής στο επίπεδο της Ε.Ε. Οι εθνικοί φορείς, αντλώντας μαθήματα μέσω του Εξευρωπαϊσμού, συμβάλλουν είτε στην υιοθέτηση είτε στην αλλαγή της πολιτικής της Ε.Ε. Ωστόσο, στο εννοιολογικό επίπεδο ο Εξευρωπαϊσμός πρέπει να διακρίνεται από τη διαμόρφωση της πολιτικής από τη Ε.Ε. (EU policy-making). Για αναλυτικούς λόγους, πρέπει να διαχωρίζουμε ανάμεσα στη διαδικασία που οδηγεί στη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης πολιτικής στο επίπεδο της Ε.Ε. (προγενέστερο στάδιο) από την απήχηση που έχει η πολιτική αυτή στο εσωτερικό των κρατών μελών (Radaelli, 2000: 7).

Αναφορικά με το δεύτερο ερώτημα, επιχειρείται μια ταξινόμηση των σχετικών εμπειρικών ερευνών ανάλογα με τον υπό διερεύνηση τομέα που υποτίθεται ότι δέχεται την επιρροή του Εξευρωπαϊσμού. Μια κατηγορία μελετών, για παράδειγμα, διερευνά την επιρροή του Εξευρωπαϊσμού στην εθνική πολιτική ζωή και ειδικότερα στον υποτιθέμενο αναπροσανατολισμό της πολιτικής διαμάχης των πολιτικών κομμάτων προς τα ευρωπαϊκά ζητήματα (Marks and Steenbergen, 2004). Άλλες επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην επιρροή του Εξευρωπαϊσμού στα εθνικά πολιτικά συστήματα και τους πολιτικούς θεσμούς (Goetz and Hix, 2001, Anderson, 2002), ενώ άλλες δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στον μετασχηματισμό των δημοσίων πολιτικών (Knill and Lehmkuhl, 2002). Τέλος, κάποιες μελέτες αναλύουν την επιρροή του Εξευρωπαϊσμού σε κάποιους από τους παραπάνω τομείς ή και στο σύνολό τους στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης χώρας (Lavdas and Lavdas, 1998, Falkner, 2003).

Αναφορικά με το τρίτο και τέταρτο ερώτημα, παρατηρείται τελευταία στη βιβλιογραφία μια προσπάθεια ανάπτυξης ενιαίων θεωρητικών σχημάτων, που επιχειρούν να αναλύσουν τους μηχανισμούς του Εξευρωπαϊσμού και να εντοπίσουν παράγοντες που ερμηνεύουν την έκταση και την έντασή του σε κάθε περίπτωση (Borzel, 1999, Radaelli, 2000, Kohler-Koch, 1999, Knill and Lehmkuhl, 1999). Οι Bulmer

and Radaelli (2004) επιχειρούν μια σύνθεση των επιμέρους προσπαθειών με την ανάπτυξη μιας αρκετά ενδιαφέρουσας τυπολογίας, που συνδέει τρεις συγκεκριμένες μορφές ευρωπαϊκής διακυβέρνησης¹ με την άσκηση διαφορετικών τύπων πολιτικών και την παραγωγή διαφορετικών μηχανισμών Εξευρωπαϊσμού. Πρώτον, τη «διακυβέρνηση με διαπραγμάτευση» (governance by negotiation), κατά την οποία ο μηχανισμός του Εξευρωπαϊσμού είναι κάθετος και με κατεύθυνση «από κάτω προς τα πάνω» (uploading). Δεύτερον, την «ιεραρχική διακυβέρνηση» (governance by hierarchy), κατά την οποία οι μηχανισμοί του Εξευρωπαϊσμού εξαρτώνται από τον τύπο της προωθούμενης πολιτικής και πιο συγκεκριμένα από το αν πρόκειται για περίπτωση θετικής ολοκλήρωσης (positive integration) ή αρνητικής ολοκλήρωσης (negative integration). Στην πρώτη περίπτωση, ο μηχανισμός του Εξευρωπαϊσμού είναι κάθετος και με κατεύθυνση από πάνω προς τα κάτω (down loading) και με την έκτασή του να εξαρτάται από τον βαθμό «θεσμικής συμβατότητας» (goodness of fit)² ανάμεσα στην προωθούμενη ευρωπαϊκή πολιτική και την εθνική πραγματικότητα. Στη δεύτερη περίπτωση δημιουργείται ένας οριζόντιος μηχανισμός Εξευρωπαϊσμού, αφού αυτός είναι το αποτέλεσμα ενός «ρυθμιζόμενου ανταγωνισμού» (regulatory competition) μεταξύ επιχειρήσεων και κρατών μελών, με στόχο την απόκτηση συγκριτικού πλεονεκτήματος στον αγώνα για την προσέλκυση επενδύσεων και ανθρωπίνου κεφαλαίου υψηλής εξειδίκευσης. Τρίτον, τη «διακυβέρνηση με συντονισμό» (facilitated coordination), κατά την οποία ο μηχανισμός του Εξευρωπαϊσμού είναι οριζόντιος, λειτουργώντας σε μια περισσότερο εθελοντική και μη ιεραρχική βάση (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Μορφές ευρωπαϊκής διακυβέρνησης και μηχανισμοί Εξευρωπαϊσμού

ΜΟΡΦΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ	ΤΥΠΟΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ	ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΥ	ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΥ
Διακυβέρνηση με διαπραγμάτευση (governance by negotiation)	Όλοι οι τύποι πολιτικής	Όλες οι πολιτικές	Κάθετος με κατεύθυνση από κάτω προς τα πάνω	- Σύγκλιση απόψεων των κρατών μελών - Κανόνες ψηφοφορίας - Διαδικασίες μάθησης
Ιεραρχική διακυβέρνηση (governance by hierarchy)	«Θετική» ολοκλήρωση (positive integration)	ΟΝΕ, ΚΑΠ, περιβάλλον, κοινωνική πολιτική	Κάθετος με κατεύθυνση από πάνω προς τα κάτω	Θεσμική συμβατότητα (goodness of fit)
Ιεραρχική διακυβέρνηση (governance by hierarchy)	«Αρνητική» ολοκλήρωση (negative integration)	Εσωτερική αγορά, ελεύθερη διακίνηση αγαθών και υπηρεσιών	Οριζόντιος	Ρυθμιζόμενος ανταγωνισμός (regulatory competition)
Διακυβέρνηση με συντονισμό (facilitated coordination)	Συντονισμός πολιτικών (coordination)	Εξωτερική πολιτική, απασχόληση, κοινωνική ενσωμάτωση, συντάξεις κ.λπ.	Οριζόντιος	Μάθηση (learning)

Πηγή: Bulmer and Radaelli (2004), *The Europeanisation of National Policy*, p.p. 8, 16.

2. Ανοικτή Μέθοδος Συντονισμού (ΑΜΣ) και Εξευρωπαϊσμός της κοινωνικής πολιτικής

2.1 Μια «νέα» μορφή διακυβέρνησης για την προώθηση της κοινωνικής διάστασης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης

Με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβώνας (2000), η κοινωνική διάσταση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης πέρασε σε μια νέα φάση. Ο φιλόδοξος στόχος να καταστεί η Ε.Ε. «...η πιο ανταγωνιστική και δυναμική, βασισμένη στη γνώση, οικονομία στον κόσμο, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή» (European Council, 2000: 2) χαρακτηρίζει τον τύπο της κοινωνίας στον οποίο οι Ευρωπαίοι επιθυμούν να ζήσουν. Στη Λισσαβώνα η Ε.Ε. επέλεξε ένα ενεργό Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο (ΕΚΜ). Στο μοντέλο αυτό η κοινωνική προστασία δεν θεωρείται οικονομικό βάρος, αλλά «παραγωγικός συντελεστής» (Σακελλαρόπουλος, 2001: 190).

Ωστόσο, τα συμπεράσματα της Λισσαβώνας ήταν καινοτόμα και όσον αφορά τα μέσα για την επίτευξη των παραπάνω κοινωνικών στόχων. Για πολλές δεκαετίες ο κύριος μηχανισμός διαμόρφωσης της κοινωνικής πολιτικής στο ευρωπαϊκό επίπεδο ήταν η κεντρική κανονιστική ρύθμιση μέσω της «σκληρής» νομοθεσίας (hard law), γνωστή και ως «Κοινοτική Μέθοδος³». Επρόκειτο για μια αργή διαδικασία συμφωνιών για ελάχιστα standards κοινωνικής προστασίας, πλήρως υποταγμένη στη λογική της οικονομικής ολοκλήρωσης και με αμφιλεγόμενα αποτελέσματα [Sakellaropoulos and Berghman (eds), 2003]. Η αποτυχία ενίσχυσης του Εξευρωπαϊσμού της κοινωνικής πολιτικής έχει αποδοθεί σε τρεις κυρίως λόγους (Trubeck and Mosher, 2001). Πρώτον, στο γεγονός ότι τα κράτη μέλη εμφανίζονταν απρόθυμα να παραχωρήσουν έστω και περιορισμένες αρμοδιότητες στην Ε.Ε. στον κοινωνικό τομέα (Streek, 1995). Δεύτερον, στην εγγενή δυσκολία διαμόρφωσης κοινών κοινωνικών πολιτικών, με δεδομένη τη μεγάλη ποικιλομορφία των εθνικών κρατών πρόνοιας (Teague, 2001). Και, τρίτον, στην πολυδιάστατη φύση των σύγχρονων κοινωνικών προβλημάτων, που ξεπερνούν την παραδοσιακή τομεακή οργάνωση των εθνικών συστημάτων κοινωνικής προστασίας και απαιτούν την ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ διαφορετικών υπουργείων και επιπέδων διοίκησης, καθώς και μεταξύ κυβερνήσεων και κοινωνίας των πολιτών (Sabel, 2000).

Προκειμένου να διευκολυνθεί η προώθηση του Εξευρωπαϊσμού της κοινωνικής πολιτικής στους κόλπους ακαδημαϊκών και πολιτικών κύκλων, άρχισε να ωριμάζει η ιδέα της αναζήτησης νέων –εναλλακτικών της «Κοινοτικής Μεθόδου»– μορφών διακυβέρνησης. Αυτές θα έπρεπε να περιλαμβάνουν τη συμφωνία πάνω σε κοινά αποδεκτούς στόχους μη δεσμευτικού χαρακτήρα, σε συνδυασμό με μια διαδικασία παρακολούθησης, με σκοπό τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού πλαισίου ανάλυσης και δράσης. Ο ρόλος της Ε.Ε. στη διαδικασία αυτή επρόκειτο να είναι υποκινητικός για τα κράτη μέλη, ώστε να αναμορφώσουν τα συστήματα κοινωνικής προστασίας τους (de la Porte and Pochet, 2003: 12). Η πραγματοποίηση του σχεδίου αυτού οδήγησε σταδιακά στην ανάδυση της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού (ΑΜΣ), πρώτα στην πολιτική απασχόλησης με τη Σύνοδο του Λουξεμβούργου (1997) και αργότερα σε άλλους τομείς κοινωνικής πολιτικής (κοινωνική ενσωμάτωση, συντάξεις, υγεία κ.λπ.) με τη Σύνοδο της Λισσαβώνας το 2000 (Ferrera, Matsanganis and Sacchi, 2002). Η ΑΜΣ, τηρώντας την αρχή της επικουρικότητας, προσανατολίζεται στην υποστήριξη των κρατών μελών να αναπτύξουν τις δικές τους πολιτικές, στηριζόμενη σε οριζόντιους μηχανισμούς διακυβέρνησης και όχι στην κάθετη επιβολή μοντέλων προερχόμενων από την Ε.Ε. Με τον τρόπο αυτό, η Ε.Ε. εμφανίζεται να λειτουργεί περισσότερο ως πεδίο μεταφοράς εμπειριών και πολιτικών παρά ως ένα υπερεθνικό νομοθετικό όργανο (Σακελλαρόπουλος, 2001: 14, Bulmer and Radaelli, 2004: 11). Με δεδομένο ότι, παραδοσιακά,

οι εθνικές κυβερνήσεις παρουσιάζονταν απρόθυμες να παραχωρήσουν κοινωνικές αρμοδιότητες στο υπερεθνικό επίπεδο, η νέα⁴ αυτή μορφή διακυβέρνησης αποτελεί μια προσπάθεια σύνθεσης ανάμεσα στο ευρωπαϊκό και το εθνικό επίπεδο στη βάση μιας πολυ-επίπεδης διευθέτησης. Αυτή η νέα θεσμική διευθέτηση θεωρήθηκε απαραίτητη για την ανάπτυξη πολιτικών σε τομείς που:

- i) Απτονται της εθνικής ταυτότητας και κουλτούρας, όπως π.χ. η εκπαίδευση.
- ii) Οι εθνικές νομοθεσίες και δομές είναι πολύπλοκες και διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των κρατών μελών, όπως π.χ. η απασχόληση, η κοινωνική προστασία κ.λπ.
- iii) Δεν υπάρχει πολιτική βούληση από τα κράτη μέλη για εφαρμογή μιας κοινής νομοθεσίας, ωστόσο έχουν τη διάθεση να κάνουν μερικά βήματα προς τον κοινό στόχο (European Convention, The Secretariat, 2002: 15).

Στους τομείς αυτούς, ο βασικός στόχος ήταν να οργανωθεί μια διαδικασία απόκτησης γνώσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με την προοπτική της ενθάρρυνσης των κρατών μελών να ανταλλάσσουν ορθές πρακτικές και να μαθαίνουν από αυτές, έτσι ώστε να βελτιώνουν τις εθνικές πολιτικές τους (European Council, 2000: 5). Η ΑΜΣ επρόκειτο να παρέχει το θεσμικό πλαίσιο για την επίτευξη μεγαλύτερης σύγκλισης προς τους κύριους στόχους της Ε.Ε. Τα βασικά χαρακτηριστικά του θεσμικού αυτού πλαισίου είναι τα ακόλουθα:

- i) Ο καθορισμός κατευθυντηρίων γραμμών για την Ε.Ε., συνδυασμένων με συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα για τη βραχυπρόθεσμη, μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη επίτευξη των στόχων που θέτουν.
- ii) Ο καθορισμός ποσοτικών και ποιοτικών δεικτών και σημείων αναφοράς, προσαρμοσμένων στις ανάγκες των διαφορετικών κρατών μελών, ως μέτρων σύγκρισης των βέλτιστων πρακτικών.
- iii) Η μεταφορά των ευρωπαϊκών κατευθυντηρίων γραμμών στις εθνικές και περιφερειακές πολιτικές, με τον καθορισμό ειδικών στόχων και τη θέσπιση μέτρων, λαμβάνοντας υπόψη των εθνικών και περιφερειακών ιδιαιτεροτήτων.
- iv) Η περιοδική παρακολούθηση, αξιολόγηση και επανεξέταση υπό τη μορφή διαδικασιών αμοιβαίας μάθησης (European Council, 2000).

Στη διαδικασία αυτή, η Επιτροπή έχει έναν συντονιστικό ρόλο, υποβάλλοντας προτάσεις για την υιοθέτηση κατευθυντηρίων γραμμών σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οργανώνοντας την ανταλλαγή των ορθών πρακτικών, καταθέτοντας προτάσεις για τη δημιουργία δεικτών και υποστηρίζοντας τις διαδικασίες της εφαρμογής και της αμοιβαίας αξιολόγησης. Βασικός στόχος του Συμβουλίου και της Επιτροπής είναι η ΑΜΣ να συμπεριλαμβάνει όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη: την Ε.Ε., τα κράτη μέλη, τις τοπικές και περιφερειακές Αρχές, τους κοινωνικούς εταίρους και την κοινωνία των πολιτών. Αναμένεται επίσης η συμβολή της στη βελτίωση της διαφάνειας και στην εμπάθυνση της δημοκρατικής συμμετοχής, που αποτελούν δύο από τους κύριους στόχους της Ε.Ε., όπως σημειώνεται στη Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση (De la Porte, Pochet, Room, 2001: 293).

2.2 Η ΑΜΣ ως οριζόντιος μηχανισμός Εξευρωπαϊσμού

Η Ανοικτή Μέθοδος Συντονισμού αποτελεί, σύμφωνα με τους Bulmer και Radaelli (2004), ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα διακυβέρνησης με συντονισμό. Ως εκ τούτου, αναμένεται να παραγάγει οριζόντιους μηχανισμούς Εξευρωπαϊσμού, από τη στιγμή που λειτουργεί σε μια περισσότερο εθελοντική και μη ιεραρχική βάση. Πράγματι, οι περισσότερες μελέτες που διερευνούν τον ρόλο της ΑΜΣ στον Εξευρωπαϊσμό των πολιτικών των κρατών μελών έχουν υπογραμμίσει την επίδρασή της στο γνωσιακό (cognitive) επίπεδο (Hemerijck και Visser, 2001 Trubek και Mosher, 2001, Jacobsson, 2001, 2003, Jacobsson και Schmid, 2002 Palier, 2003). Στην περίπτωση της ΑΜΣ, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν λειτουργεί ως νομοθέτης, αλλά ως μια πλατφόρμα σύγκλισης ιδεών και μεταφοράς (transfer) καλών πρακτικών μεταξύ των κρατών

μελών. Στη συνέχεια, αυτές οι ιδέες και καλές πρακτικές προσαρμόζονται με τη μορφή συγκεκριμένων μέτρων πολιτικής στις εθνικές ιδιαιτερότητες (Jacobsson, 2001, 2002, Trubeck και Mosher, 2001). Η θέσπιση κοινών στόχων και σημείων αναφοράς (benchmarks), η κοινή ορολογία και η αμοιβαία αξιολόγηση οικοδομούν σταδιακά μια κοινή ευρωπαϊκή «ατζέντα» σε τομείς πολιτικής που αρχικά θεωρούνταν αδιαπέραστοι από τον Εξευρωπαϊσμό.

Όσον αφορά τη μελλοντική επιρροή της ΑΜΣ στον Εξευρωπαϊσμό, κάθε πρόβλεψη κρίνεται παρακινδυνευμένη. Βασική υπόθεση είναι ότι η σύγκλιση ιδεών και η μάθηση θα επιδράσουν στην αλλαγή πολιτικής στο εθνικό επίπεδο. Οι εθνικοί φορείς διαμόρφωσης και άσκησης πολιτικής, έχοντας υιοθετήσει τις ίδιες «εξευρωπαϊσμένες» ιδέες, θα «μάθουν» και θα προσαρμόσουν τις πολιτικές τους ανάλογα. Οι de la Porte και Pochet (2002: 151) αναφέρονται σε τρία πιθανά σενάρια. Σύμφωνα με το πρώτο, η ΑΜΣ παραμένει ένα λεκτικό εργαλείο, χωρίς καμία επιρροή στην κοινωνική πολιτική των κρατών μελών. Τα κράτη μέλη εξακολουθούν να εφαρμόζουν τη δική τους πολιτική, χωρίς να δίνουν καμία σημασία στις πολιτικές κατευθύνσεις της Ε.Ε. Παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζεται η συμβολή της ΑΜΣ στην εμπέδωση μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης και στη βελτίωση του συντονισμού μεταξύ των εμπλεκόμενων υπουργείων και υπηρεσιών στα κράτη μέλη, εντούτοις η συνολική επίδραση κρίνεται ως περιορισμένη. Σύμφωνα με το δεύτερο, η ΑΜΣ μπορεί να περιορίσει τις αποκλίσεις ή ακόμα και να επιφέρει έναν βαθμό σύγκλισης σε κάποιους τομείς. Λειτουργεί ως ένα είδος ομπρέλας, που δίνει τη δυνατότητα στα κράτη μέλη να εκσυγχρονίσουν τα συστήματα κοινωνικής προστασίας τους, αποφεύγοντας τις ατομικιστικές προσεγγίσεις, που μπορούν να οδηγήσουν σε κοινωνικό ντάμπινγκ (Ferrera et al., 2000, Scharpf, 2001). Σύμφωνα με το τρίτο σενάριο, η ΑΜΣ μπορεί να οδηγήσει στη σύγκλιση. Μια άποψη θεωρεί ότι ο βαθμός σύγκλισης εξαρτάται από τη συνέπεια εφαρμογής της ίδιας της ΑΜΣ. Στον τομέα της απασχόλησης, για παράδειγμα, η συνεπής εφαρμογή της διαδικασίας του Λουξεμβούργου μπορεί να οδηγήσει σε μια σύγκλιση των πολιτικών απασχόλησης, κρατών μελών, που δεν υπαγορεύεται από τις Βρυξέλλες, αλλά είναι το αποτέλεσμα της επίτευξης συναίνεσης πάνω σε αποτελεσματικές λύσεις μέσω της διαδικασίας της 'δοκιμής και του λάθους' (trial and error) (Biagi, 2000: 159). Με αυτή την έννοια, η ΑΜΣ θεωρείται ότι μπορεί να ασκήσει σημαντικότερη επίδραση στα εθνικά συστήματα κοινωνικής προστασίας απ' ό,τι η κανονιστική ρύθμιση μέσω Κανονισμών και Οδηγιών. Μια δεύτερη άποψη θεωρεί τη σύγκλιση μέσω της ΑΜΣ ως προϋπόθεση για τη θέσπιση υπερεθνικών κανονιστικών ρυθμίσεων. Θεωρείται δηλαδή ως μεταβατικός μηχανισμός, που τελικά οδηγεί και πάλι προς την 'Κοινοτική Μέθοδο' (Jacobsson, 2001, Goetschy, 2000).

Πρόσφατες μελέτες αξιολόγησης της επίδρασης της ΑΜΣ στο εθνικό επίπεδο δεν επιβεβαιώνουν την κυριαρχία κανενός εκ των παραπάνω σεναρίων. Οι περισσότερες από αυτές αφορούν στην επιρροή της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης (ΕΣΑ) στις πολιτικές απασχόλησης των κρατών μελών και δείχνουν ότι αυτή ποικίλλει ανάλογα με τη χώρα και το προνοιακό καθεστώς στο οποίο ανήκουν και εξαρτάται από την απόσταση ανάμεσα στους ευρωπαϊκούς προσανατολισμούς και την εθνική πραγματικότητα. Επομένως, όλες οι θεωρητικές προσεγγίσεις που επιχειρούν να ερμηνεύσουν με ενιαίο τρόπο την επιρροή της ΑΜΣ στο εθνικό επίπεδο θεωρούνται ως ανεπαρκείς (de la Porte και Pochet, 2002: 17).

3. ΕΣΑ και Εξευρωπαϊσμός της ελληνικής πολιτικής απασχόλησης

Στην ενότητα αυτή επιχειρείται μια προσπάθεια αξιολόγησης της επιρροής της ΕΣΑ στον Εξευρωπαϊσμό της ελληνικής πολιτικής απασχόλησης. Καταρχήν, γίνεται μια σύντομη αναφορά στην εξέλιξη της ΕΣΑ ως διαδικασίας μέχρι σήμερα και στη συνέχεια εξετάζεται η ελληνική εμπειρία. Η

ανάλυση στηρίζεται σε σχετικά επίσημα κείμενα της Επιτροπής και ιδιαίτερα στις Κοινές Εκθέσεις για την Απασχόληση (Joint Employment Reports - JER), στα ελληνικά Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση (ΕΣΔΑ) και τα μετέπειτα Εθνικά Προγράμματα Μεταρρυθμίσεων (ΕΠΜ), καθώς και στην ελληνική εθνική έκθεση αξιολόγησης της ΕΣΑ.⁵ Προσδιορίζονται τρία επίπεδα επιρροής: (α) στη διαμόρφωση και υιοθέτηση σε εθνικό επίπεδο μιας κοινής ευρωπαϊκής ατζέντας για τα θέματα της απασχόλησης, (β) στη διαμόρφωση των εθνικών πολιτικών στο πλαίσιο της ανταπόκρισης στις βασικές κατευθύνσεις της ΕΣΑ και (γ) στους θεσμούς και τη διαδικασία διαμόρφωσης των πολιτικών.

3.1 Η ΑΜΣ στην Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης (ΕΣΑ)

Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης (ΕΣΑ) θεωρείται ως πρότυπο για την εφαρμογή της ΑΜΣ σε άλλους τομείς πολιτικής από την άποψη της θεσμικής της συγκρότησης και των πολιτικών της στόχων (de la Porte και Pochet, 2004: 3). Η ανάπτυξή της ήταν το αποτέλεσμα μιας προοδευτικής διαδικασίας, που είχε ως αφετηρία τη δημοσίευση της Λευκής Βίβλου του J. Delors για την Ανάπτυξη, την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση (1993), ενδιάμεσο σταθμό το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Έσσεν (1994) και κατάληξη τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997). Στη συνέχεια, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου (1997) έθεσε σε εφαρμογή την ΕΣΑ (γνωστή και ως διαδικασία του Λουξεμβούργου), ενώ το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβώνας (2000) την ενσωμάτωσε στη συνολική στρατηγική της Λισσαβώνας και την ανέδειξε ως το βασικό εργαλείο για την επίτευξη των στόχων που έθεσε.

Υπάρχουν πολυάριθμες αναλύσεις αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας της ΕΣΑ ως διαδικασίας (de la Porte και Pochet, 2004, Jacobsson, 2001, 2002, 2003, Trubeck και Mosher, 2001, Goetschy, 1999, 2000). Σύμφωνα με τις αναλύσεις αυτές, η ΕΣΑ στηρίζεται στον καθορισμό σε ευρωπαϊκό επίπεδο στόχων, κατευθυντηρίων γραμμών και σημείων αναφοράς (benchmarks) για την προαγωγή της απασχόλησης, σε συνδυασμό με τη θέσπιση διαδικασιών παρακολούθησης της προόδου των κρατών μελών και αμοιβαίας αξιολόγησης (peer review). Τα κράτη μέλη με τη σειρά τους ενθαρρύνονται ώστε να μεταφράσουν τους πολιτικούς στόχους που περιλαμβάνονται στις κατευθυντήριες γραμμές της Ε.Ε. σε συγκεκριμένες εθνικές πολιτικές, προσαρμοσμένες στο ιδιαίτερο κοινωνικοοικονομικό τους πλαίσιο. Η συνολική στρατηγική και οι επιμέρους πολιτικές τους παρουσιάζονται με την υποβολή προς την Επιτροπή ενός Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Απασχόληση (ΕΣΔΑ). Στη συνέχεια, η Επιτροπή και το Συμβούλιο συνθέτουν τα Εθνικά Σχέδια Δράσης των κρατών μελών και κάνουν μια ετήσια αξιολόγηση της προόδου τους, αλλά και της Ένωσης συνολικά. Από το 1999, η Επιτροπή εκδίδει Συστάσεις, που επικυρώνονται από το Συμβούλιο, προς τα κράτη μέλη για διορθωτική δράση. Η διαδικασία αυτή επαναλαμβάνεται σε ετήσια βάση (de la Porte και Pochet, 2004: 71-72).

Από το 1997 μέχρι σήμερα η ΕΣΑ έχει εξελιχθεί σε μια σχετικά αυτόνομη πολιτική διαδικασία. Οι πρωταρχικοί ποσοτικοί στόχοι που έχουν τεθεί με χρονικό ορίζοντα μέχρι το 2010 είναι να ανέλθει το συνολικό ποσοστό απασχόλησης στο 70%, το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών στο 60% (European Council, 2000) και το ποσοστό των ηλικιωμένων εργαζομένων άνω των 55 ετών στο 50% (European Council, 2001). Όταν θεσμοθετήθηκε η ΕΣΑ το 1997, υπήρχαν μόνο 9 δείκτες, που έχουν φτάσει τους 64 το 2004. Οι κατευθυντήριες γραμμές οικοδομήθηκαν αρχικά σε τέσσερις πυλώνες: απασχολησιμότητα, προσαρμοστικότητα, επιχειρηματικότητα και ίσες ευκαιρίες. Αυτή η δομή των τεσσάρων πυλώνων αναθεωρήθηκε στη Σύνοδο Κορυφής των Βρυξελλών τον Ιούνιο του 2003, με στόχο την ενσωμάτωση της ΕΣΑ στη συνολική στρατηγική της Λισσαβώνας, αλλά και για να ανταποκριθεί στην κριτική των κρατών μελών για πολυπλοκότητα και σε ορισμένες περιπτώσεις υπερβολική λεπτομέρεια των κατευθυντηρίων γραμμών. Η δομή των πυλώνων αντικαταστάθηκε από τρεις πρωταρχικούς στόχους: πλήρης απασχόληση, αύξηση της ποιότητας και της παραγωγικότητας

στην εργασία και προώθηση της κοινωνικής συνοχής και ενσωμάτωσης (CEC, 2003). Επιπλέον, συμφωνήθηκε ότι οι κατευθυντήριες γραμμές θα ισχύουν για περίοδο τριών ετών, ενώ τα Εθνικά Σχέδια Δράσης θα εξακολουθούσαν να υποβάλλονται σε ετήσια βάση (Jacobsson, 2003: 5).

Μια άλλη καινοτομία της αναθεώρησης του 2003 ήταν ο Εξορθολογισμός (Streamlining) μεταξύ των Γενικών Προσανατολισμών Οικονομικής Πολιτικής (ΓΠΟΠ) και των Κατευθυντηρίων Γραμμών Απασχόλησης (ΚΓΑ) (CEC, 2002). Η βασική ιδέα ήταν «να καταστεί ο κύκλος συντονισμού πιο διαφανής και κατανοητός, ενισχύοντας έτσι την εμπέδωση και την επίδρασή της ΕΣΑ», καθώς και να «ενισχυθεί ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στη χάραξη της γενικότερης στρατηγικής της Ε.Ε.».

Τέλος, την άνοιξη του 2005 και μετά από μια περίοδο αξιολογήσεων, διαβουλεύσεων και προτάσεων (Εκθεση Κοκ⁶, πρόταση της Επιτροπής⁷ κ.λπ.), αποφασίστηκε η Αναθεώρηση της Στρατηγικής της Λισσαβώνας, με επίκεντρο την Ανάπτυξη και την Απασχόληση. Στο πλαίσιο της νέας Στρατηγικής της Λισσαβώνας, η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης αναθεωρείται εκ νέου και καταλαμβάνει κεντρική θέση, αποτελώντας τον έναν από τους δύο πλέον κεντρικούς πυλώνες. Η αναθεωρημένη ΕΣΑ εξακολουθεί να έχει ως *πρωταρχικούς στόχους* (α) την πλήρη απασχόληση, (β) την ποιότητα και παραγωγικότητα στην εργασία και (γ) την περιφερειακή και κοινωνική συνοχή και ενσωμάτωση, για την επίτευξη των οποίων επικεντρώνεται σε *τρεις τομείς προτεραιότητας*: (α) προσέλκυση περισσότερων εργαζομένων στην αγορά εργασίας, ιδίως μέσω δράσεων για τον περιορισμό της ανεργίας των νέων και του εκσυγχρονισμού των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, (β) αύξηση της προσαρμοστικότητας των εργαζομένων και των επιχειρήσεων και της ελαστικότητας των αγορών εργασίας μέσω της κατάρτησης των εμποδίων στην κινητικότητα του εργατικού δυναμικού, και (γ) περισσότερες επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο μέσω της καλύτερης εκπαίδευσης και της βελτίωσης των δεξιοτήτων. Οι νέες Ενιαίες Κατευθυντήριες Γραμμές για την Ανάπτυξη και την Απασχόληση⁸ περιλαμβάνουν πλέον σε ένα ενιαίο κείμενο τις ΚΓΑ και τους ΓΠΟΠ, αντανakλώντας τις νέες προτεραιότητες της αναθεωρημένης Λισσαβώνας. Οι πρώτες 16 κατευθυντήριες γραμμές αφορούν στις μακρο- και μικροοικονομικές πολιτικές, ενώ οι κατευθυντήριες γραμμές 17 έως 24 αφορούν στις πολιτικές για την απασχόληση. Σηματοδότησαν, επίσης, την αφετηρία ενός νέου, τριετούς κύκλου διακυβέρνησης για την περίοδο 2005-2008 και αποτελούν τη βάση για την εκπόνηση από τα κράτη μέλη Εθνικών Μεταρρυθμιστικών Προγραμμάτων (National Reform Programs) από τον Οκτώβριο του 2005.

3.2 Η επιρροή της ΕΣΑ στην ελληνική πολιτική απασχόλησης

3.2.1 Επιρροή στη διαμόρφωση μιας κοινής ευρωπαϊκής ατζέντας (Eurodiscourse)

Η κοινή ευρωπαϊκή δράση, ιδιαίτερα σε τομείς που η Ε.Ε. δεν έχει υπερεθνική νομοθετική αρμοδιότητα, προϋποθέτει σε κάποιο βαθμό την ύπαρξη ενός κοινού εννοιολογικού πλαισίου μεταξύ των κρατών μελών. Στην περίπτωση αυτή, οι προτάσεις πολιτικές είναι πιο εύκολο να εξαπλωθούν και να γίνουν αποδεκτές (Jacobsson, 2002: 15). Η Ελληνική Εκθεση Αξιολόγησης εφαρμογής της ΕΣΑ (2002) αναγνωρίζει το γεγονός πως το ξεκίνημα της διαδικασίας του Λουξεμβούργου «*άλλαξε ριζικά το πλαίσιο και την εφαρμογή των πολιτικών απασχόλησης στην Ελλάδα*» (Ministry of Labour and Social Security, 2002: 6). Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση συνέβαλε στη βαθύτερη εστίαση προσοχής στις πολιτικές για την απασχόληση σε εθνικό επίπεδο και όρισε την αύξηση της απασχόλησης και την καταπολέμηση της ανεργίας ως εθνικές προτεραιότητες. Η πολιτική αυτή δέσμευση, σε ένα κοινό πλαίσιο, επιβεβαιώθηκε με τη δημιουργία στόχων για αύξηση των ποσοστών απασχόλησης⁹, μείωση της ανεργίας και αύξηση των δαπανών για ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης. Υπό

την επίδραση μιας «νέας κοινής ορολογίας», καθιερωμένης σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι υφιστάμενες πρακτικές αναμορφώθηκαν σύμφωνα με ένα κοινό σχέδιο. Αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό όταν βλέπει κανείς τη δομή των ελληνικών ΕΣΔΑ και ΕΠΜ, αλλά και τη δομή των αντίστοιχων Επιχειρησιακών Προγραμμάτων.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ΕΣΑ δημιούργησε το προφίλ της Ευρωπαϊκής Πολιτικής για την Απασχόληση και όρισε κοινές προτεραιότητες, οι οποίες έγιναν γενικά αποδεκτές από τα κράτη μέλη. Δηλώνοντας ότι η ανεργία συνιστά μια κοινή πρόκληση, αναγνωρίζοντας ότι υπάρχει ανάγκη για αύξηση των ποσοστών απασχόλησης, και υιοθετώντας μια κοινή στρατηγική, που βασίζεται σε ολοκληρωμένη προσέγγιση, η οποία αποτελείται από μια ποικιλομορφία πολιτικών, προσανατολισμένων στην προώθηση της προσφοράς, τοποθέτησε την Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Απασχόληση σε πιο φιλόδοξη βάση. Με την προοπτική αυτή, αναπτύχθηκε σταδιακά ένας ευρωπαϊκός λόγος για την απασχόληση, στηριζόμενος σε ορισμένες βασικές έννοιες, όπως: *απασχολησιμότητα, προσαρμοστικότητα, επιχειρηματικότητα, ενεργοποίηση, διά βίου μάθηση* και πιο πρόσφατα *ευελιξία με ασφάλεια (flexicurity), ενεργός γήρανση* κ.λπ. Οι έννοιες αυτές διατρέχουν το περιεχόμενο των Εθνικών Σχεδίων Δράσης για την Απασχόληση, καθώς και του κεφαλαίου της απασχόλησης των μετέπειτα Εθνικών Προγραμμάτων Μεταρρυθμίσεων. Οι εκθέσεις αυτές εκπονούνται σε ετήσια βάση από τα κράτη μέλη, παρέχοντας έτσι το πλαίσιο της εθνικής πολιτικής απασχόλησης. Όπως υποστηρίζει ο Jacobson (2002: 17): *η «χρήση της γλώσσας είναι σημαντική, επειδή λειτουργεί υποστηρικτικά για τη μορφοποίηση της πραγματικότητας. Η καθιέρωση της χρήσης μιας κοινής γλώσσας και ερμηνευτικού πλαισίου είναι ένα επίτευγμα στο επίπεδο της σύλλληψης της πολιτικής».*

3.2.2 Επιρροή στη διαμόρφωση των εθνικών πολιτικών, στο πλαίσιο της ανταπόκρισης στις βασικές κατευθύνσεις της ΕΣΑ

Υπό την επιρροή των βασικών κατευθύνσεων της ΕΣΑ, άρχισαν σταδιακά από το 1997 να υιοθετούνται αλλαγές στο επίπεδο των πολιτικών, οι οποίες διευρύνθηκαν μετά το 2000 και εντάθηκαν τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο της αναθεωρημένης Λισσαβώνας. Παρακάτω παρουσιάζονται ορισμένες από τις αλλαγές αυτές, που επήλθαν ως ανταπόκριση σε ορισμένες από τις βασικές κατευθύνσεις και πολιτικές προτεραιότητες της ΕΣΑ. Πρέπει να επισημανθεί ότι η απαρίθμηση των αλλαγών αυτών μόνο ενδεικτική είναι και σε καμία περίπτωση δεν φιλοδοξεί να αποτελέσει μια εμπεριστατωμένη αξιολόγηση της επίδρασης της ΕΣΑ στην ελληνική πολιτική απασχόλησης.

Μια βασική κατεύθυνση της ΕΣΑ, από την ενεργοποίησή της μέχρι και σήμερα, αφορά στην έμφαση στην *προσφορά εργασίας* (βελτίωση της απασχολησιμότητας των ανέργων, ενεργοποίηση των ανενεργών κ.λπ.) (Καραμεσίνη, 2005: 71). Στο πλαίσιο αυτό, συνέβαλε αποφασιστικά στη μετακίνηση, στο εθνικό επίπεδο, από παθητικές σε ενεργητικές πολιτικές. Σημάδια της επιρροής αυτής μπορεί να διακρίνει κανείς στη συνεχή προσπάθεια αναμόρφωσης των Δημοσίων Υπηρεσιών Απασχόλησης (ΔΥΑ), που ξεκίνησε από τα τέλη της δεκαετίας του '90 και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Η αναμόρφωση του ΟΑΕΔ αποφασίστηκε αρχικά το 1998 (Ν. 2639/1998), συνεχίστηκε με την υιοθέτηση των νόμων 2956/2001 και 3144/2003 και ο οργανισμός έλαβε τη σημερινή μορφή του την περίοδο 2004-2006 με τη λειτουργία 119 δομών απασχόλησης υπηρεσιών μιας στάσης (one stop shop). Εκτός από τις συνεχείς προσπάθειες εκσυγχρονισμού του, ο ΟΑΕΔ, ως ο κύριος φορέας υλοποίησης της εθνικής πολιτικής απασχόλησης, ανέπτυξε τα τελευταία χρόνια μια σειρά προγραμμάτων επιδότησης της απασχόλησης (που χρηματοδοτούνται από εθνικούς και κοινοτικούς πόρους), όπως αυτά της Επιχορήγησης Νέων Ελεύθερων Επαγγελματιών (ΝΕΕ), απόκτησης εργασιακής εμπειρίας (STAGE) και Νέων Θέσεων Εργασίας (ΝΘΕ), τα οποία απευθύνονται σε ομάδες πληθυσμού που μειονεκτούν σε προοπτικές εξεύρεσης εργασίας, όπως για παράδειγμα οι γυναίκες, οι νέοι, οι μακροχρόνια άνεργοι,

οι νεοεισερχόμενοι και τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Στο ίδιο πλαίσιο υιοθετήθηκαν μέτρα, όπως η μείωση φόρου έως και 50% στις εισφορές των κοινωνικών ασφαλίσεων για νέες προσλήψεις (Ν. 2753/1999), η επιδότηση εισοδήματος για τους χαμηλόμισθους με τον εθνικό ελάχιστο μισθό (Ν. 2837/2000) και η μείωση των εισφορών για τις κοινωνικές ασφαλίσεις από 13,3% σε 11,3% για τους χαμηλόμισθους (Ν. 2874/2000). Τέλος, επετράπη η δημιουργία ιδιωτικών γραφείων ευρέσεως εργασίας, ενώ εισήχθη ο θεσμός των Εταιρειών Προσωρινής Απασχόλησης. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι πολλά από τα παραπάνω μέτρα κινήθηκαν προς τη σωστή κατεύθυνση, η έρευνα έχει αναδείξει σημαντικούς παράγοντες αναποτελεσματικότητας, όπως η ανεπάρκεια των κατάλληλων κτιριακών υποδομών, η αβεβαιότητα ως προς την οικονομική βιωσιμότητα δομών και προγραμμάτων, η περιορισμένη διαθεσιμότητα εργασιακών συμβούλων και η γραφειοκρατική αντιμετώπιση των ανέργων από αυτούς (Τσιώλης, 2005).

Μια δεύτερη βασική κατεύθυνση της ΕΣΑ αφορά στην *ενίσχυση της προσαρμοστικότητας* εργαζομένων και επιχειρήσεων και την ενίσχυση της ευελιξίας στην αγορά εργασίας. Η επίδραση της ευρωπαϊκής αυτής πολιτικής προτεραιότητας στην εθνική πολιτική είναι εμφανής στην εισαγωγή μιας σειράς νομοθετημάτων, όπως οι Ν2639/98, 2874/2000, 2956/2001, 3174/2003, 3250/2004, 3385/2005 και 3448/2006. Οι νόμοι αυτοί αφορούν: α) στη διευθέτηση του χρόνου εργασίας σε ετήσια βάση, β) στις περιπτώσεις εξαίρεσης από τις εθνικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας, γ) στην προώθηση της μερικής απασχόλησης και μείωση των υπερωριών, δ) στη διευθέτηση του χρόνου εργασίας, ε) στην εισαγωγή άτυπων μορφών απασχόλησης, στ) στη μείωση της υπερωριακής απασχόλησης, ζ) στον ορθολογισμό των απολύσεων, η) στην αύξηση 7,5% του μισθού των μερικών απασχολούμενων μισθωτών, με την προϋπόθεση πως αμείβονται με τον κατώτατο μισθό και εργάζονται λιγότερο από 4 ώρες την εβδομάδα, θ) στην εισαγωγή της μερικής απασχόλησης στον δημόσιο τομέα, στην προσφορά κοινωνικών υπηρεσιών, ι) στη δυνατότητα από τους ΟΤΑ να προσλαμβάνουν με καθεστώς μερικής απασχόλησης ως αυτοτελής κατηγορία άνεργα άτομα κατόπιν είτε ομαδικών απολύσεων είτε παύσης λειτουργίας των επιχειρήσεων όπου εργάζονται. Για την ενίσχυση της κινητικότητας των εργαζομένων από κλάδο σε κλάδο και από πλήρη σε μερική απασχόληση και αμφίδρομα, θεσμοθετήθηκε η διαδοχική ασφάλιση, ώστε να αποφεύγεται η δημιουργία αντικινήτρων (ΕΠΜ, 2006). Ωστόσο, τα προαναφερόμενα μέτρα δεν έχουν αποδώσει τα αναμενόμενα. Η προώθηση της ευελιξίας στην αγορά εργασίας συνάντησε και εξακολουθεί να συναντά τη δυσπιστία και την αντίσταση των κοινωνικών εταίρων (Λυμπεράκη, 2005), αντανakλώντας την έλλειψη παράδοσης των θεσμών διαβούλευσης και του κοινωνικού διαλόγου στην ελληνική κοινωνία (Sakellaropoulos, Agelaki, 2006). Από την άλλη πλευρά, έχει υπογραμμιστεί ότι η ανεπιτυχής εφαρμογή πολιτικών ευελιξίας στη χώρα μας οφείλεται σε μια σειρά παραγόντων όπως (α) η εκ των πραγμάτων απορρυθμισμένη αγορά εργασίας στον χώρο της παραοικονομίας, (β) το υψηλό ποσοστό των ανέργων μορφωμένων που δεν είναι πρόθυμοι να αναλάβουν χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας, (γ) το υψηλό ποσοστό των μικρών επιχειρήσεων στη δημιουργία απασχόλησης, στις οποίες οι απολύσεις είναι ελεύθερες, και (δ) η επενδυτική στρατηγική των ελληνικών επιχειρήσεων (Σακελλαρόπουλος, Οικονόμου, 2006: 23).

Η επαγγελματική κατάρτιση και η διά βίου μάθηση αποτελεί μια ακόμη σταθερή πολιτική προτεραιότητα της ΕΣΑ και σταθερό πεδίο υποβολής Συστάσεων προς τη χώρα μας. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, έχουν καταβληθεί από τις εκάστοτε κυβερνήσεις προσπάθειες ποσοτικής και ποιοτικής αναβάθμισης των πολιτικών κατάρτισης και διά βίου μάθησης. Εκτός από τις συνεχείς (και μη υλοποιούμενες) δεσμεύσεις για αύξηση του ποσοστού του ΑΕΠ που δίνεται για την Παιδεία στο 5%, οι τομείς όπου έχει δοθεί προτεραιότητα είναι (α) η καταπολέμηση της σχολικής διαρροής, κυρίως μέσω των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας και των Κέντρων Εκπαίδευσης Ενηλίκων, (β) η καλύτερη

σύνδεση της κατάρτισης με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας, μέσω των δράσεων του Παρατηρητηρίου Απασχόλησης (ΠΑΕΠ) και της ενεργοποίησης του Εθνικού Συστήματος Σύνδεσης Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης με την Απασχόληση (ΕΣΣΕΕΚΑ), και (γ) η πιστοποίηση των φορέων και δομών παροχής κατάρτισης, μέσω του ΕΚΕΠΙΣ. Στον χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης, η διά βίου μάθηση επιδιώκεται με τη λειτουργία του Ανοικτού Πανεπιστημίου και των ινστιτούτων διά βίου εκπαίδευσης, ενώ στο πλαίσιο του στόχου της βελτίωσης της ποιότητας της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, πρόσφατα θεσμοθετήθηκε και ένα σύστημα αξιολόγησης των πανεπιστημίων. Τέλος, με την ψήφιση του νόμου για τη διά βίου μάθηση («Συστηματοποίηση της διά βίου μάθησης και άλλες διατάξεις» Ν. 3369/2005), στόχος είναι η συστηματοποίηση των υφιστάμενων πλαισίων εκπαίδευσης και κατάρτισης, ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα στις ανάγκες της αγοράς εργασίας και να παρέχουν γνώση καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής (ΕΠΜ, 2006). Η έμφαση στην ενδυνάμωση των πολιτικών κατάρτισης και διά βίου μάθησης που δόθηκε τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας, λόγω και των Συστάσεων της Ε.Ε., δεν φαίνεται να έχει φέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Παρά τον μεγάλο αριθμό των ανέργων που εντάχθηκαν στα προγράμματα κατάρτισης τα τελευταία χρόνια [σύμφωνα με τον Δημουλά (2005) στα τέλη της δεκαετίας του '90 περίπου το 53-58% από το 1/3 των ανέργων που δεν έλαβαν επίδομα ανεργίας εντάχθηκε σε σχετικά προγράμματα, ενώ σύμφωνα με το ΕΜΠ 2005-08 την περίοδο 2000-2006 υπολογίζεται ότι καταρτίστηκαν πάνω από 130.000 άνεργοι και 95.000 εργαζόμενοι], η χώρα μας κατατάσσεται πολύ χαμηλά στους σχετικούς ευρωπαϊκούς δείκτες (ποσοστό συμμετοχής στη διά βίου μάθηση 1,8% έναντι 11% στην Ε.Ε.-25 για το 2005). Τα εν λόγω προγράμματα δεν φαίνεται να πέτυχαν τη διεύρυνση των ευκαιριών πρόσβασης στην αγορά εργασίας, καθώς εγκλωβίστηκαν στη λογική της κάλυψης αναγκών κοινωνικής προστασίας όσων δεν κατοχύρωναν δικαίωμα σε επίδομα ανεργίας (Σακελλαρόπουλος, Οικονόμου, 2006: 22), ενώ δεν αναπτύχθηκαν συνοδευτικές υπηρεσίες προς τους καταρτιζόμενους (Δημουλάς και συν. 2003) και παράλληλα οι ίδιοι οι καταρτιζόμενοι δεν φαίνεται να πιστεύουν ότι τα προγράμματα αυτά μπορούν να συμβάλουν στην είσοδό τους στην αγορά εργασίας (Ρομπόλης, Δημουλάς, Γαλατά, 1999).

Η ισότητα των φύλων και η καταπολέμηση των διακρίσεων στην απασχόληση αποτελεί έναν ακόμη τομέα πολιτικής στον οποίο η επιρροή της ΕΣΑ είναι εμφανής. Ειδικά η διάσταση του φύλου στις πολιτικές απασχόλησης συνδέεται άμεσα με τις ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες και προγράμματα (Karamesini, 2006). Στην ΕΣΑ η ισότητα των φύλων εξειδικεύεται σε τέσσερις επιμέρους στόχους: (α) τη μείωση του χάσματος όσον αφορά τους δείκτες απασχόλησης και αμοιβών, (β) τη συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας, (γ) τη διευκόλυνση της ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας και (δ) την ένταξη της ισότητας των φύλων σ' όλες τις πολιτικές. Στο πλαίσιο αυτό, δόθηκε κεντρική κατεύθυνση σε όλα τα κράτη μέλη να συμπεριλάβουν στα ΕΣΔΑ και στα μετέπειτα εθνικά μεταρρυθμιστικά προγράμματα (ΕΠΜ) πολιτικές για την ισότητα των γυναικών στην αγορά εργασίας, σύμφωνα με την ευρωπαϊκή αρχή της διπλής στρατηγικής για την ισότητα, η οποία περιλαμβάνει την οριζόντια ένταξη της ισότητας των φύλων στο σύνολο των μέτρων και, παράλληλα, τον σχεδιασμό εξειδικευμένων μέτρων, που απευθύνονται μόνο σε γυναίκες (Στρατηγάκη, 2006: 289). Ως εκ τούτου, στον τομέα αυτό θεσπίστηκαν μέτρα για τη συμφιλίωση του επαγγελματικού με τον ιδιωτικό βίο [Ν. 2880/2001, νέος Κώδικας Δημοσίων Υπαλλήλων (2005), επέκταση δομών κοινωνικής φροντίδας] και ελήφθησαν νέες πολιτικές πρωτοβουλίες, όπως η δημιουργία Διυπουργικής Επιτροπής για την Προώθηση της Ισότητας, το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα (2001-2006), η εισαγωγή 25.000 θέσεων μερικής απασχόλησης στον δημόσιο τομέα (Ν. 3174/2003 και Ν. 3250/2004) και η καθιέρωση κινήτρων για την αύξηση της απασχόλησης των γυναικών, των νέων και των ηλικιωμένων με τον νόμο 3227/2004 (ΕΣΔΑ, 2004). Στο θεσμικό επίπεδο, ενσωματώθηκαν με τον νόμο 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποι-

θήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού» οι Οδηγίες 2000/43 και 2000/78 για την εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η πρόβλεψη του νόμου για τη θεσμοθέτηση του κοινωνικού διαλόγου σχετικά με την καταπολέμηση των διακρίσεων μέσω της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής. Επίσης, ψηφίστηκε ο Νόμος 3488/06 για την *«εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και ανέλιξη στους όρους και τις συνθήκες εργασίας»*, ενσωματώνοντας την Οδηγία 2002/73. Τέλος, μέσα στο 2006 υπεγράφη Πρωτόκολλο Συνεργασίας μεταξύ της Γενικής Γραμματείας Ισότητας και των ΣΕΒ, ΓΣΕΒΕΕ, ΕΣΕΕ και ΕΒΕΑ, ως προς την προώθηση ίσων ευκαιριών για γυναίκες και άνδρες στις επιχειρήσεις, καθώς και Μνημόνιο Συνεργασίας μεταξύ της Γενικής Γραμματείας Ισότητας και του Ελληνικού Δικτύου για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη, με αντικείμενο την περαιτέρω προώθηση της ισότητας ευκαιριών μεταξύ γυναικών και ανδρών στις επιχειρήσεις (ΕΠΜ, 2006). Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε χώρες όπως η Ελλάδα, με μικρή παράδοση στις πολιτικές για την ισότητα των φύλων, οι ευρωπαϊκές κατευθύνσεις και πολιτικές λειτούργησαν αναμφισβήτητα θετικά. Επέβαλαν νομοθεσία, ενθάρρυναν την ανάπτυξη εξειδικευμένων δημόσιων πολιτικών και υποστηρικτικών δομών και ενίσχυσαν τον ρόλο των γυναικείων οργανώσεων. Ωστόσο, οι επιδράσεις της Ε.Ε. στην ισότητα των φύλων στην Ελλάδα επηρεάστηκαν και από τον τρόπο με τον οποίο αυτές ερμηνεύθηκαν, εξειδικεύτηκαν και υλοποιήθηκαν στη χώρα μας. Καθοριστικό ρόλο έπαιξαν οι ισχύουσες πολιτικές συγκυρίες και η δομή και οργάνωση των κρατικών μηχανισμών. Τα νεωτεριστικά στοιχεία των ευρωπαϊκών επιρροών ήρθαν συχνά σε σύγκρουση με τις αγκυλώσεις της γραφειοκρατίας, τις πελατειακές σκοπιμότητες της πολιτικής ηγεσίας, τα ιδιωτικά οικονομικά συμφέροντα και την ανδροκρατική δομή της ελληνικής κοινωνικής και πολιτικής ζωής (Στρατηγάκη, 2006: 281,294).

3.2.3 Επιρροή στους θεσμούς και στις διαδικασίες διαμόρφωσης των πολιτικών

Από την έναρξη της λειτουργίας της ΕΣΑ, το 1997, μέχρι και σήμερα είναι εμφανής μια σχετική πρόοδος στον σχεδιασμό και ειδικά στην εφαρμογή των πολιτικών απασχόλησης στην Ελλάδα, με την πλειονότητα των παρεμβάσεων να συνδέονται άμεσα με την καθιέρωση υποστηρικτικών δομών και μηχανισμών ελέγχου της ποιότητας των παρεμβάσεων (Σακελλαρόπουλος, Οικονόμου, 2006: 23). Η ολοκληρωμένη προσέγγιση για τις πολιτικές απασχόλησης, που καθιερώθηκε με την ΕΣΑ, «υποχρέωσε» την ελληνική κυβέρνηση να ενδυναμώσει τη συνεκτικότητα των πολιτικών της, καθώς και την εμπλοκή κι άλλων φορέων, εκτός της κεντρικής κυβέρνησης, απαραίτητων για την εφαρμογή αυτών των πολιτικών. Όσον αφορά τον συντονισμό, αναγνωρίστηκε η ανάγκη για ανάπτυξη δομών υπεύθυνων για τον σχεδιασμό και συντονισμό των πολιτικών απασχόλησης στο πλαίσιο της ΕΣΑ. Για ένα διάστημα, η επίβλεψη της προετοιμασίας των ΕΣΔΑ γινόταν από ένα νέο όργανο, που θεσμοθετήθηκε στο Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, το Συμβούλιο Εμπειρογνομήνων (Ν.2874/2000). Αργότερα, στο πλαίσιο της υποβολής των Εθνικών Προγραμμάτων Μεταρρυθμίσεων, η προετοιμασία του τμήματος που αφορά στην απασχόληση διεξάγεται από ομάδα εμπειρογνομήνων του Υπουργείου Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, υπό τον ευρύτερο συντονισμό του Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών και της Εθνικής Συντονίστριας για τη Λισσαβόνα (Ms Lisbon). Πρόοδος σημειώθηκε και ως προς την ανάπτυξη του κοινωνικού διαλόγου, με τη λειτουργία της Εθνικής Επιτροπής Απασχόλησης (Ν. 3144/2003). Η συνεργασία μεταξύ περιφερειακών και τοπικών Αρχών και της κεντρικής διοίκησης έγινε πιο ισχυρή, αφού και οι περιφερειακές και τοπικές Αρχές εκπροσωπούνται στην Εθνική Επιτροπή Απασχόλησης.

Από την ενδεικτική αναφορά στις παραπάνω εξελίξεις προκύπτουν ενδείξεις ότι οι πολιτικές απασχόλησης στην Ελλάδα δέχθηκαν τα τελευταία χρόνια σε αυξανόμενο βαθμό τις ευρωπαϊκές επιδράσεις μέσω της λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης. Η εισαγωγή μιας σειράς νέων εργαλείων, μεθόδων και διαδικασιών στην ελληνική αγορά εργασίας βασίστηκε στην ευρωπαϊκή παρακίνηση και χρηματοδοτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από κοινοτικούς πόρους. Η σημασία των προαναφερθέντων νέων θεσμών ήταν εμφανέστερη στο γνωσιακό επίπεδο από ό,τι σε εκείνο της ουσίας της κοινωνικής πολιτικής (Sotiropoulos, 2004). Εκτός, όμως, από τις παραπάνω γνωσιακές αλλαγές και προκειμένου να ακολουθηθούν οι συστάσεις της Ε.Ε. για τη μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας, εισήχθησαν νέοι θεσμοί και νέα νομοθεσία, που υπερβαίνουν το γνωσιακό επίπεδο και εντάσσονται στην ουσία της πολιτικής. Από την άποψη αυτή, μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι η επιρροή της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού, ως μη δεσμευτικής διαδικασίας, αποδείχτηκε αρκετά σημαντική στην περίπτωση της χώρας μας στον τομέα της απασχόλησης και δεν περιορίστηκε στο αμιγώς γνωσιακό επίπεδο.

Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, πρέπει να σημειώσει κανείς ότι οι εκπορευόμενες εκ Βρυξελλών μεταρρυθμίσεις δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα στο εθνικό επίπεδο για διάφορους λόγους¹⁰. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι επιχειρούμενες μεταρρυθμίσεις παρέμειναν στα χαρτιά, όπως η εφαρμογή του Ν. 2874/2000 (Papadimitriou, 2005), ενώ άλλες δεν απέδωσαν τα προσδοκώμενα (π.χ. θεσμικό πλαίσιο ενίσχυσης της ευελιξίας). Αυτό σημαίνει ότι η όποια δυναμική του εξευρωπαϊσμού, ιδιαίτερα όταν αυτός προωθείται μέσω «ήπιων» μεθόδων διακυβέρνησης, προσκρούει έως έναν βαθμό στις ιδιαιτερότητες της εθνικής οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Μιας πραγματικότητας στην οποία απουσίαζαν ή δεν ήταν επαρκώς προετοιμασμένες οι κατάλληλες θεσμικές και ανθρώπινες υποδομές, στην οποία οι επιλεγθείσες στοχεύσεις είχαν μικρή σχέση με τις πραγματικές δυνατότητες αύξησης της απασχόλησης και στην οποία οι σχέσεις κυβέρνησης και συνδικάτων χαρακτηρίζονται από αμοιβαία δυσπιστία, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στις αναπτυγμένες χώρες της Δύσης, όπου επιχειρήθηκαν ανάλογες μεταρρυθμίσεις (Σακελλαρόπουλος και Οικονόμου, 2006: 24). Συνεπώς, δεν πρέπει να υπο-εκτιμάται και η δυναμική της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, τις εθνικές παραδόσεις και τους θεσμούς (Howell, 2004, Σακελλαρόπουλος και Οικονόμου, 2006).

4. Συμπεράσματα

Το παρόν άρθρο είχε έναν διπλό στόχο. Πρώτον, να συμβάλει στην αποσαφήνιση ορισμένων εννοιολογικών ζητημάτων γύρω από τον «Εξευρωπαϊσμό», έναν όρο που έχει βρεθεί τα τελευταία χρόνια στο επίκεντρο του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος στον χώρο των σπουδών της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και, δεύτερον, τη διερεύνηση του ρόλου της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού, ως «ήπιας» μορφής διακυβέρνησης, στον Εξευρωπαϊσμό των κρατών μελών. Από την ανάλυση προέκυψε ότι η έννοια του Εξευρωπαϊσμού σε γενικές γραμμές αναφέρεται στην επιρροή των ευρωπαϊκών θεσμών και διαδικασιών στο εσωτερικό των κρατών μελών. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τον Εξευρωπαϊσμό έχει τις ρίζες του σε τέσσερις σημαντικές εξελίξεις στο μακρο-επίπεδο: (α) στην ολοκλήρωση και θεσμοποίηση της ενιαίας αγοράς, (β) στην ολοκλήρωση της ΟΝΕ, (γ) στην εξέλιξη του «ρυθμιζόμενου ανταγωνισμού» στο πλαίσιο της Ε.Ε. και (δ) στη διεύρυνση της Ε.Ε. Οι μηχανισμοί του Εξευρωπαϊσμού και η έκταση της επιρροής του στο εθνικό επίπεδο ποικίλλουν και εξαρτώνται από το μοντέλο ευρωπαϊκής διακυβέρνησης και τον τύπο της προωθούμενης πολιτικής. Η επίδραση της ΑΜΣ, ως «ήπιου» εργαλείου διακυβέρνησης, εντοπίζεται κυρίως στο γνωσιακό επίπεδο, από τη

στιγμή που λειτουργεί ως μια πλατφόρμα σύγκλισης ιδεών και μεταφοράς (transfer) καλών πρακτικών μεταξύ των κρατών μελών. Ο βαθμός της επίδρασης ποικίλλει ανάλογα με το κράτος μέλος και το ιδιαίτερο «προνοιακό καθεστώς» και εξαρτάται από την απόσταση ανάμεσα στους ευρωπαϊκούς προσανατολισμούς και την εθνική πραγματικότητα. Η επιρροή της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης στην ελληνική πολιτική απασχόλησης, που παρουσιάστηκε ως μελέτη περίπτωσης, εντοπίστηκε σε τρία διαφορετικά επίπεδα: στη χρησιμοποιούμενη ορολογία και πολιτική ατζέντα, στην ουσία των πολιτικών και την νομοθεσία και στους θεσμούς και τις διαδικασίες διαμόρφωσης πολιτικής. Το συμπέρασμα είναι ότι ο Εξευρωπαϊσμός που επιτυγχάνεται μέσω της ΑΜΣ, ως μη δεσμευτικής διαδικασίας, στο εθνικό επίπεδο μπορεί να αποδειχτεί αρκετά ισχυρός και να υπερβαίνει το αμιγώς γνωστικό επίπεδο. Ωστόσο, μια συνολική αποτίμηση της δυναμικής του οφείλει να λαμβάνει υπόψη της τους περιορισμούς που επιβάλλει η εθνική ιστορική και θεσμική κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα.

Σημειώσεις

1. Η έννοια της «διακυβέρνησης» είναι ρευστή και λαμβάνει διαφορετικές ερμηνείες ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιείται. Βλ. σχετικά Cram, 2001, Lebessis and Patterson, 2000. Εδώ υιοθετείται ο ορισμός της Επιτροπής στη Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση, σύμφωνα με τον οποίο η διακυβέρνηση περιλαμβάνει «τους κανόνες, τις διαδικασίες και τις συμπεριφορές που επιδρούν στον τρόπο με τον οποίο ασκείται η εξουσία σε ευρωπαϊκό επίπεδο» (CEC, 2001:8).
2. Για το ερμηνευτικό μοντέλο της «θεσμικής συμβατότητας» ή «ασυμβατότητας» (goodness of fit or misfit model) βλ. Risse, Cowles and Caporaso, 2000, και Borzel and Risse, 2003. Οι συγγραφείς που υιοθετούν την προσέγγιση αυτή αξιολογούν την επίδραση της Ε.Ε. στα κράτη μέλη με βάση τις αλλαγές που πραγματοποιούνται στη νομοθεσία των τελευταίων. Θεωρούν τις αλλαγές αυτές ως αποτέλεσμα της συμμόρφωσης των εθνικών κρατών στην πίεση για αλλαγή που προέρχεται από την Ε.Ε.
3. Η κοινοτική μέθοδος χαρακτηρίζεται από τη χρήση «σκληρής» νομοθεσίας, δηλαδή τη λήψη αποφάσεων και την υιοθέτηση μέτρων με δεσμευτικά αποτελέσματα και επιβολή κυρώσεων προς τα κράτη μέλη – π.χ. Κανονισμοί, Οδηγίες, Αποφάσεις κ.λπ.
4. Αν και η έννοια της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού (ΑΜΣ) είναι μία, διάφορες παραλλαγές της έχουν εφαρμοστεί σε διαφορετικά πεδία της ευρωπαϊκής πολιτικής. Η πρώτη μορφή «ήπιου» συντονισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) εφαρμόστηκε στον οικονομικό τομέα στις περιπτώσεις της Οικονομικής-Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ), του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) και των Γενικών Κατευθυντηρίων Γραμμών Οικονομικής Πολιτικής (ΓΚΓΟΠ). Στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, ως προπομπός της ΑΜΣ θεωρείται η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης (ΕΣΑ), γνωστή και ως διαδικασία του Λουξεμβούργου.
5. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι αναγνωρίζεται η μνησικειμοσύνη αυτών των πηγών. Όπως υποστηρίζουν οι de la Porte και Pochet (2002:14), ένα από τα βασικά προβλήματα στην ανάλυση της επίδρασης της ΑΜΣ στις εθνικές κοινωνικές πολιτικές είναι η μη αντικειμενικότητα των βασικών πηγών πληροφοριών, δηλαδή τα επίσημα κείμενα της Επιτροπής και τα Εθνικά Σχέδια Δράσης των κρατών μελών. Όσον αφορά τα πρώτα (π.χ. οι Κατευθυντήριες Γραμμές και οι αξιολογήσεις των ΕΣΔΑ), επηρεάζονται από τους πολιτικούς προσανατολισμούς της Επιτροπής, ειδικά κατά αναφορά στα εθνικά ευαίσθητα ζητήματα. Όσον αφορά τα δεύτερα, δεδομένου ότι τα κράτη μέλη τείνουν να ανακυκλώνουν τα εθνικά προγράμματά τους, προσαρμόζοντάς τα στις κατευθύνσεις των ευρωπαϊκών πολιτικών, δίνοντας έμφαση σε αυτά που βρίσκονται σε συνάφεια με τις ευρωπαϊκές προτεραιότητες και υποβαθμίζοντας όσα δεν είναι σύμφωνα με αυτές, απέχουν πολύ από το να είναι πλήρως αντιπροσωπευτικά.

6. Kok, W. et al. (2004) *Facing the Challenge. The Lisbon Strategy for Growth and Employment*, Report from the High Level Group chaired by Wim Kok, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, November, 2004.
7. CEC (2005), «Working Together for Growth and Jobs. A New Start for the Lisbon Strategy», *COM (2005)24*.
8. CEC (2005), «Integrated Guidelines for Growth and Jobs (2005-2008)», *COM (2005) 141 final*
9. Το Εθνικό Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων έχει θέσει στόχο την επίτευξη συνολικού ποσοστού απασχόλησης 64,1% μέχρι το 2010.
10. Για μια διεξοδική κριτική σχετικά με τα αίτια της αποτελεσματικότητας των μεταρρυθμίσεων που επιχειρήθηκαν τα τελευταία χρόνια στην ελληνική αγορά εργασίας, αλλά και στο ελληνικό σύστημα κοινωνικής προστασίας γενικότερα, βλ. Σακελλαρόπουλος Θ. και Οικονόμου Χ. (2006), «Εθνικές Προτεραιότητες και ευρωπαϊκές προκλήσεις στη μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής προστασίας και απασχόλησης στην Ελλάδα, 1980-2004», *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 1 (1), 5-36, Αθήνα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Anderson J., (2002), "Europeanisation and the Transformation of the Democratic Policy", 1945-2000, *Journal of Common Market Studies*, 40(5): 793-822.
- Biagi M., (2000), "The Impact of European Employment Strategy on the Role of Labour Law and Industrial Relations", *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 16(2): 155-173.
- Borzel T., (1999), "Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanisation in Germany and Spain", *Journal of Common Market Studies*, 37(4): 573-596.
- Borzel T., (2003), "Shaping and Taking EU Policies: Member State Responses to Europeanisation", *Queen's Papers on Europeanisation*, No 2/03.
- Borzel T., and Risse Th., (2000), "When Europe Hits Home: Europeanisation and Domestic Change", *European online Papers* (EIoP), vol. 4 (2000), No 15.
- Bulmer S., and Radaelli C., (2004), "The Europeanisation of National Policy", *Queen's Papers on Europeanisation*, No 1/2004.
- CEC (2001), "European Governance: A White Paper", *COM(2001) 428 final*, Brussels.
- CEC (2002), "Communication from the Commission on Streamlining of the Annual Economic and Employment Policy Cycles", *COM(2002) 487* of 3 September 2002.
- CEC (2003), "Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of Regions. The future of the European Employment Strategy (EES) 'A strategy for full employment and better jobs for all'", *COM(2003) 6 final*, Brussels.
- Council of the EU (2004), *Joint Employment Report 2003/04*, SOC 113, ECOFIN 77, 5 March 2004, Brussels.
- Cowles M., Caporaso J., and Risse T., (eds) (2001), *Transforming Europe. Europeanisation and Domestic Change*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Cram L., (2001), "Governance to go: Domestic actors, institutions and boundaries of the possible", *Journal of Common Market Studies*, 39(4): 595-618.
- De la Porte C., and Pochet P., (eds) (2002), *Building Social Europe through the Open Method of Coordination*, Brussels: Peter Lang.

- De la Porte C., and Pochet P., (2003), "The OMC intertwined with the debates on governance, democracy and social Europe", *research prepared for the Belgian Minister for Social Affairs and Pensions*, Frank Vandenbroucke, April 2003.
- De la Porte C., and Pochet P., (2004), "The European Employment Strategy: existing research and remaining questions", *Journal of European Social Policy*, 14(1): 71-78.
- De la Porte C., Pochet P., and Room G., (2001), "Social benchmarking, policy making and new governance in the EU", *Journal of European Social Policy*, 11(4): 291-307.
- Δημουλάς Κ., (2005), «Η επαγγελματική κατάρτιση ως κρατική πολιτική. Η περίπτωση της Ελλάδας (1980-2000)», στο: Μ. Καραμεσίνη, Γ. Κουζής, (επιμ.), *Πολιτική Απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής*, σ.σ. 207-239, Αθήνα: Gutenberg.
- Δημουλάς Κ., Κοντονή Α., Κρητικίδης Γ., Μπελεγρή-Ρομπόλη Α., Παπαδόγαμβρος Β., Παπαδοπούλου Δ., Παλνός Ζ., Τραγάκη Α., (2003), *Κατάρτιση και Απασχόληση*, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ.
- European Council (2000), *Presidency Conclusions*, Lisbon European Council, 23-24 March 2000.
- European Council (2001), *Presidency Conclusions*, Stockholm European Council, 23-24 March 2001.
- Falkner G., (2003), "Comparing Europeanisation Effects: From Metaphor to Operationalisation", *European Integration online Papers* (EIoP), vol. 7 (2003), No 13.
- Featherstone K., and Radaelli C., (eds) (2003), *The Politics of Europeanisation*, Oxford: Oxford University Press.
- Ferrera M., Hemerijck A., Rhodes M., (2000), *The Future of Social Europe: Recasting Work and Welfare in the New Economy*, Oeiras: Celta Editora.
- Ferrera M., Matsanganis M., and Sacchi S., (2002), "Open Coordination against Poverty: The new EU Social Inclusion Process", *Journal of European Social Policy*, 12(3): 227-239.
- Goetschy J., (1999), "The European Employment Strategy: genesis and development", *European Journal of Industrial Relations* 6, No 2: 117-37.
- Goetschy J., (2000), "The European Employment Strategy: Strengths and weaknesses", *European Community Studies Review*, 13(3): 2-7.
- Goetz K., and Hix S., (eds) (2001), *Europeanised Politics? European Integration and National Political Systems*, London: Frank Cass.
- Hemerijck A., and Visser J., (2001), *Learning and mimicking: how European welfare states reform*, manuscript, Leiden.
- Heritier A., (2001), "The White Paper on European Governance: A Response to Shifting Weights in Interinstitutional Decision-Making", part of contributions to the *Jean Monnet Working Paper*, No6/01, *Symposium Mountain or Molehill? A Critical Appraisal of the Commission White Paper on Governance*, The Jean Monnet Programme of the New York University School of Law, New York.
- Heritier A., and Knill C., (2001), "Differential Responses to European policies: A Comparison", in: A. Heritier et al. (eds), *Differential Europe. The European Union's Impact on National Policy-making*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Heritier A. et al. (2001), *Differential Europe. The European Union's Impact on National Policy-making*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Howell K., (2004), "Developing conceptualizations on Europeanisation: Synthesising methodological approaches", *Queen's Papers on Europeanisation*, No 3/2004.
- Jacobsson K., (2001), "Innovations in EU Governance: the case of Employment policy coordination", *SCORE Working Paper*, No 2001: 12, Stockholm: Sweden Stockholm University.

- Jacobsson K., (2002), *"Soft Regulation and the Subtle Transformation of States: The case of EU Employment Policy"*, Stockholm: Sweden Stockholm Centre for Organisational Research, SE-106 91.
- Jacobsson K., (2003), "Between Deliberation and Discipline: Soft Governance in EU Employment Policy", in: U. Morth (ed.), (forthcoming), *Soft Law in Governance and Regulation: Interdisciplinary Analysis*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Jacobsson K., and Schmid H., (2002), "Real Integration or just Formal Adaptation? On the Implementation of the National Action Plans for Employment", in: C. De la Porte, and P. Pochet (eds), *Building Social Europe through the Open Method of Coordination*, p.p. 69-95, Brussels: Peter Lang.
- Καραμεσίνη Μ., (2005), «Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση: Από την καταπολέμηση της ανεργίας στην αύξηση του ποσοστού απασχόλησης», στο: Μ. Καραμεσίνη, Γ. Κουζής, (επιμ.), *Πολιτική Απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής*, σ.σ. 69-120, Αθήνα: Gutenberg.
- Karamesini M., (2006), "Gender equality and employment policy", in: M. Petmesidou, E. Mossialos, (eds), *Social Policy Developments in Greece*, p.p. 239-262, Aldershot: Ashgate.
- Knill Ch., and Lehnkuhl D., (1999), "How Europe Matters. Different Mechanisms of Europeanisation", *European Integration online papers*, 3(7).
- Kohler-Koch B., (1999), "The Evolution and Transformation of European Governance", in: R. Eising and B. Kohler-Koch (eds), *The Transformation of Governance in the European Union*, p.p. 14-35, London: Routledge.
- Ladrech R., (1994), "Europeanisation of Domestic Politics and Institutions: The Case of France", *Journal of Common Market Studies*, 32(1): 69-88.
- Lavdas K., and Lavdas K., (1998), *The Europeanisation of Greece*, New York: St. Martin's Press.
- Lebessis N., Paterson J., (2000), *Developing new modes of governance*, European Commission Forward Studies Unit, Working Paper.
- Λυμπεράκη Α., (2005), «Η ελληνική ψηφίδα (ΕΣΔΑ) στο ευρωπαϊκό μωσαϊκό: Εργαλείο παρέμβασης ή αυτόματος πιλότος;» στο: Μ. Καραμεσίνη, Γ. Κουζής, (επιμ.), *Πολιτική Απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής*, σ.σ. 121-172, Αθήνα: Gutenberg.
- Marks G., Steenberger M., (2004), *European Integration and Political Conflict*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ministry of Employment and Social Security (2003), *National Action Plan for Employment 2003*, Athens, September 2003.
- Ministry of Labour and Social Security (2002), *Evaluation of the Labour Market Policies and Assessment of the Influence of EES in Greece during the Period 1997-2001*, Athens, February 2002.
- Olsen J., (2002), "The Many Faces of Europeanisation", *ARENA Working Papers* 02/2.
- Palier B., (2003), *The Europeanisation of Welfare Reforms*, paper presented at the ESPANET Conference Copenhagen, 13-15 November 2003.
- Papadimitriou D., (2005), "The limits of engineering collective escape: The 2000 reform of the Greek labour market", *West European Politics*, 28(2) 381-401.
- Radaelli C., (2000), *Whither Europeanisation? Concept stretching and substantive change*, European Integration online Papers (EIoP), vol. 4 (2000), No 8.
- Ρομπόλης Σ., Δημουλάς Κ., Γαλατά Β., (1999), *Η διά βίου επαγγελματική κατάρτιση στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ.
- Sabel Ch., (2000), "A quiet Revolution of Democratic Governance: Towards Democratic Experimentalism", paper presented at the EXPO 2000, OECD Forum on the Future, Conference on 21st Century Governance, Hannover, Germany, March 25 and 26, 2000.

- Σακελλαρόπουλος Θ., (2001), *Υπερεθνικές Κοινωνικές Πολιτικές την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Κριτική.
- Sakellaropoulos Th., Angelaki M., (2006), *"The politics of pension reform in south European welfare states"*, paper presented at the International Conference for the right to social security, 17-18 February 2006, Brussels.
- Sakellaropoulos Th., Berghman J., (eds) (2004), *Connecting Welfare Diversity within the European Social Model*, Antwerpen-Oxford-New York: Intersentia.
- Σακελλαρόπουλος Θ. και Οικονόμου Χ., (2006), «Εθνικές προτεραιότητες και ευρωπαϊκές προκλήσεις στο σύστημα κοινωνικής προστασίας και απασχόλησης στην Ελλάδα», *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 1(1), 5-36.
- Scharpf F., (2001), *"European Governance: Common Concerns vs. the Challenge of Diversity"*, *Jean Monnet Working Papers*, No 6/01.
- Sotiropoulos D., (2004), *"The EU's impact on the Greek welfare state: Europeanisation on paper?"*, *Journal of European Social Policy*, 14(3): 267-284.
- Στρατηγάκη Μ., (2006), «Πολιτικές για την ισότητα των φύλων στην Ελλάδα: Ευρωπαϊκές κατευθύνσεις ή εθνικές πρακτικές;», στο: Ν. Μαραβέγιας, Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελλάδα: Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτικές*, Αθήνα: Διόνικος, σ.σ. 279-299.
- Streeck W., (1995), *"From Market-Making to State-Building: Reflections on the Political Economy of European Social Policy"*, in: S. Leibfried and P. Pierson (eds) *European Social Policy: Between Fragmentation and Integration*, Washington, D.C.: The Brookings Institution, p.p. 389-441.
- Teague P., (2001), *"Deliberative Governance and EU Social Policy"*, *European Journal of Industrial Relations*, 7(1): 7-26.
- The European Convention, The Secretariat (2002) *Coordination of national policies: the Open Method of Coordination*, WG VI, WD 015, Brussels.
- Trubeck D., and Mosher J., (2001), *"New Governance, EU Employment Policy, and the European Social Model"*, *Jean Monnet Working Papers*, No 6/01.
- Τσιώλης Γ., (2005), *Προς μια νέα ηθική της εργασίας; Μια ποιοτική διερεύνηση φορέων συμβουλευτικής για την ένταξη και την απασχόληση*, Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ.
- Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση 2004*, Αθήνα.
- Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση, έτη 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003*, Αθήνα.
- Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, *Εθνικό Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων 2005-08*, Αθήνα.
- Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, *Εθνικό Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων 2006*, Αθήνα.